

Срђан Старчевић*

Војна академија, Универзитет одбране, Београд

Срђан Благојевић**

Војна академија, Универзитет одбране, Београд

СЛУЖЕЊЕ ВОЈНОГ РОКА КАО ДЕО ДРУШТВЕНОГ ИДЕАЛА У СРБИЈИ***

Сажетак

Обавеза служења војног рока у Србији установљена је у 19. веку, а војска је релативно брзо постала незаобилазна организација у процесу социјализације грађана. То је остала до 2011. године, што је ондашњим стратегијским разматрањима о одвраћању и тоталној одбрани обезбедило веродостојност. Повратак рата на европско тло актуелизује питање спремности друштва за одбрану у многим европским државама. Српско друштво се у две претходне деценије битно променило, постајући у главним цртама описано Баумановом флуидном модерношћу, а оспособљеност грађана за оружани и неоружани отпор у случају рата је значајно опала. Полазећи од претпоставке да обустава обавезе служења војног рока остаје пуноважна, аутори испитују могућности за повећање интересовања младих за добровољно служење војног рока, што је предмет овог рада. Циљ рада је да покаже неопходност, оправданост и начелни садржај државних подстицаја за младе који се определе за служење

* Имејл-адреса: srdjan.starcevic@vs.rs.

** Имејл-адреса: nacelnik.va@va.mod.gov.rs.

*** Рад је настао као део научног пројекта Министарства одбране „Неутралност и стратешко одвраћање”, који реализује Универзитет одбране, Школа националне одбране „Војвода Радомир Путник”.

војног рока, као и да назначи њихове вероватне друштвене последице. Теоријски оквир рада је теорија мрежног друштва Мануела Кастелса и његово разумевање индивидуације као културне тенденције савременог друштва која се разликује од индивидуализма, а аутори користе хипотетичко-дедуктивни и историјски метод, као и анализу садржаја. Аутори закључују да је повећање интересовања за добровољно служење војног рока могуће путем повезивања индивидуалних пројеката грађана са служењем војног рока као делом заједничког, друштвеног идеала у Србији.

Кључне речи: служење војног рока, одвраћање, војна моћ, свеобухватна одбрана, индивидуација

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У Србији се, повремено, у стручној и широј јавности, и уз обавезно посредовање медија, покреће питање обнове обавезног служења војног рока. Иако за то постоји ваљана аргументација, разумна је претпоставка да ће обустава обавезе служења војног рока остати пуноважна (Pandurević 2021, 63–83; Ronge, Abrate 2019, 27).

Пошто је Србија у 21. веку заиграла на карту војне неутралности, она је и пре 2014. године када се тотална одбрана на велика врата вратила у војни дискурс у Европи, рачунала на способност друштва за одбрану као важну допуну своје војне моћи, кључну за одвраћање потенцијалног агресора и испуњење обавеза које неутралност са собом носи. Способност друштва за одбрану, ипак, чврсто је повезана са војним оспособљавањем грађана и организација и са њиховом мотивисаношћу да испуне војну обавезу како службом у јединицама војске, тако и када буду војни обвезници у резервном саставу. Одвраћање, дакле, почива на војној моћи, добрим делом сазданој на војном оспособљавању грађана који га свесно прихватају као део друштвеног идеала.

У Србији се од 2011. године грађани војно оспособљавају по принципу добровољности, али број тако оспособљених грађана може да се покаже као недовољан у новим безбедносним условима у Европи. У том случају, повећање броја војника на добровољном служењу војног рока биће императив, јер је то услов за веродостојност одбрамбене способности Србије. Да би се повећало интересовање

грађана за добровољно служење војног рока неопходно је да грађани свесно и добровољно прихвате војну обавезу. Међутим, трансформација српског друштва које је попут већине савремених друштава прешло из фазе чврсте модерности у фазу флуидне модерности, обесхрабрује овај избор. Војна обавеза је исувише тешка за грађанина обликованог по типу „размаженог детета” или „потрошача” (Sartori 2001, 313). Ипак, и у периоду увођења опште војне обавезе и обавезне регрутације у 19. веку, државе су се суочавале са проблемима непопуларности и тежине ове обавезе. Поједина искуства из прошлости, као и одређена решења савремених држава, показују да државни подстицаји – којима се недвосмислено промовишу вредности које се у држави цене – могу дати одличне резултате у реафирмацији војне обавезе као дела друштвеног идеала.

МОДЕРНЕ ВОЈСКЕ – ОД ОБАВЕЗНЕ ДО ДОБОВОЉНЕ РЕГРУТАЦИЈЕ

Општа војна обавеза у Европи се јавља са Француском буржоаском револуцијом, а као доминантна пракса у попуни војске усталила се у другој половини 19. века. Међу великим европским државама, Пруска уводи општу војну обавезу 1814, Аустроугарска 1868, Француска ће је вратити 1872, док ће је Русија увести 1874. године (Vuksanović Anić 1993, 65). Прелазак са добровољне на обавезну регрутацију имао је војну логику: после подизања масовних армија у Француској током Револуционарних ратова и великих битака Наполеонових ратова, постало је јасно да упрезање целог друштва у ратна кола доноси неупоредиво већу војну моћ од оне коју су обезбеђивале феудалне војске. Гнајзенау (*August von Gneisenau*) је то сажео у реченицу: „Какве бескрајне склоности дремају неразвијене у недрима једног народа” (Erl 1952, 113). Политички и економски услови, а пре свега чињеница да у Европи није било ратова од Бечког конгреса до Кримског рата, учинили су да овај процес буде одложен, али су у другој половини 19. века европске државе, углавном због искуства војног пораза, једна за другом прешле на општу војну обавезу са обавезном регрутацијом и служењем војног рока. Увођење ове обавезе имало је и ширу, друштвену логику. Она је била део троструког успона западних друштава: економског, политичког и војног (Gidens 2001, 46–53). Индустијска привреда омогућавала је издржавање веће војске и њено боље наоружавање;

политичко јединство остварено националним идејама омогућило је регрутацију практично читавог војноспособног дела друштва и разумевање морала војске као посебног морала целог друштва. Заузврат, масовна и добро опремљена војска осигуравала је политичку и економску експанзију, па је просечни корисни члан друштва своју сврху испуњавао радом у фабрици и војном обавезом (Bauman 2009, 139; Supek 1977, 88).

Разматрања о општој војној обавези у деветнаестовековној Србији постојала су и пре Берлинског конгреса, али су после стицања државне независности 1878. године до тада различита мишљења конвергирала ка њеном прихватању. Општа војна обавеза уведена је Законом о устројству војске, почетком 1883. године (Ђukić 2019, 43). Тиме је Србија добила војску која је по типу војног организовања била национална стајаћа војска. Истовремено, укинуте су народна војска, која је по типу припадала грађанској милицији, и стајаћа војска, која је била једна врста најамничке феудалне војске (Kajtez 2019, 822–833; Vodrožić 2022, 43). За Србију, као и за још неке европске државе средње и мале величине, увођење опште војне обавезе било је питање опстанка и остваривања националне мисије (Ђukić 2018, 38; Blagojević 2021, 29).

У свим државама у којима је уведена општа војна обавеза, војска је веома брзо постала важна организација у процесу социјализације грађана (Giraldo-Chaparro 2019, 966–967). И сама војна обука и едукација грађана о војним пословима перципирана је као неизоставан део социјализације чланова друштва (Urych and Matysaik 2022, 2; Lippert, Schneider and Zoll 1978, 275). Према Баумановом (*Zygmunt Bauman*) објашњењу, један исти, континуирани процес социјализације, који је почињао у раном детињству, обликовао је чланове друштва да испуне своје радне обавезе и своје војне обавезе, а друштвене групе и институције у којима се овај процес спроводио, од породице преко образовних институција до војске и фабрике, имале су, у погледу вредности и навика, мање или више исте захтеве: послушност, тачност, дисциплинованост, једнообразност, истрајност у раду и испуњавању дневне рутине (Bauman 2009, 133–139). Такође, служење војног рока имало је и још увек може имати интегративну функцију (Itsik 2020, 75).

Српско искуство потврђује описани општи тренд. У последње две деценије 19. века официри српске војске развили су завидну идејну динамику, научни и војно-андрагошки рад, ради припреме

генерација младих војника за извршење онога што је било перципирано као национална мисија. Развили су и посебан вид војне литературе, наиме војничку литературу, у којој су се посебно издвајале војничке читанке, ради подизања националне свести и нивоа образовања војника (Ђukić 2019, 246–250). Оснивање спортских, а нарочито борилачких клубова, у великој мери је било дело официра и имало је недвосмислену сврху подизања општег физичког стања у друштву, ради будућих војних напрезања (Pavlović 1903, 51). Убрзо су се усталили и пратећи обичаји попут испраћаја у војску, као и снажан друштвени притисак патријархалног друштва на младиће да испуне ову обавезу. И у југословенском периоду, војска је задржала висок углед, друштво је било прожето војним вредностима, војска је била присутна скоро свуда, од политичког система до наставних планова и програма, а служење војног рока је за мушкарце било је део друштвеног идеала (Dumančić 2023, 91–92). У таквим условима, војна моћ која је нарасла са масовношћу војске и бројем војно обучених грађана, могла је дати веродостојност одвраћању у стратегијском и политичком контексту (Bлагојевић 2021, 32).

Међутим, у многим западним друштвима је током друге половине 20. века дошло до опадања спремности грађана да за потребе државне политике носе ризик смрти на бојном пољу, а потом и до опадања спремности за служење војног рока. У САД ова промена постала је јасна током Вијетнамског рата, у Француској у току рата са Алжиром, а у СССР-у током рата у Авганистану (Kastels 2018b, 625–633). На први поглед, ова промена има изразито америчко лице (Williams 2005, 35–39). Постоје, ипак, разлози за ову промену који проистичу из трансформације капиталистичке привреде. Померање тежишта привреде са производње на потрошњу произвело је низ последица у друштву и животу савременог човека, обухваћене познатим објашњењима постмодерног, постиндустријског, потрошачког друштва (Starčević 2022a, 63–68). У таквом друштвеном контексту, стратешка промишљања нашла су исходиште у напуштању клаузевицевског тројства рата које чине држава, војска и народ (Starčević i Благојевић 2017, 120). Захтев „новог времена” био је да се ратује без народа. Излаз је био повратак на добровољни избор војне обавезе и најамнину, оличен у професионалној војсци. То није био повратак на стари тип стајаће војске из позног феудализма. Пробоји у ратној техници омогућили су стварање новог типа војске, коју називамо

„малом професионалном војском” (Kastels 2018b, 625–627; Hobsbaum 2008, 93; Starčević i Blagojević 2022, 211–214).

У 21. веку, ипак, и богате савремене државе имају проблем са попуном својих професионалних војски и мотивацијом грађана за служење војног рока (Shane 2022; Tresch 2018; Levy 2009, 136–139; Tresch 2008, 84; Korb and Duggan 2007, Williams 2005, 48–58). Објашњење Јагила Левија (*Yagil Levy*), који овај тренд назива опадањем легитимности војног жртвовања, обухвата: 1) губитак централне позиције војске у друштву и животу човека и смањену способност војске да утиче на друштвену хијерархију, 2) умањен осећај спољне угрожености друштва и 3) развој тржишно оријентисане привреде и потрошачког друштва (Levy 2009, 137). Разлози за промену у погледу војне обавезе постају још јаснији када се сагледају из перспективе Бауманове флуидне модерности (Starčević 2022b, 74–78). Према Баумановој теорији, две велике силе обликовале су савремена друштва: глобализација и доминантна културна стратегија. Глобализација је проузроковала доминацију екстратериторијалног капитала, немогућност државе да регулише и контролише економску моћ, велике друштвене неједнакости, миграције и стварање дијаспоричних друштава. „Разводом моћи и политике” (Бауман) држава је изгубила много од својих претходних, традиционалних функција и додатно се повукла остављајући простор за ширење моћи екстратериторијалног капитала и наднационалних организација, преносећи при томе одговорност за решавање друштвено створених проблема на појединце (Bauman 2018, 58). Са овим се слажу и налази многих других значајних аутора. У условима глобализације са неолибералним лицем, традиционалне улоге националне државе су трансформисане или изгубљене: дошло је до опадања политичке моћи државе, смањења њеног утицаја на привредне токове, редеофинисања појма суверенитета и повлачења државе из многих процеса у којима је традиционално играла значајну улогу (Neš 2006, 69–85; Fukujama 2007, 105; Kreveld 2012). Последица је смањење афективне везаности грађана за државу, тј. опадање патриотизма. То се може и измерити, јер „најочигледнији показатељ осећања људи према држави јесте њихова све мања спремност да се за њу боре” (Kreveld 2012, 398).

Доминантна културна стратегија водила је ка стварању потрошачког синдрома и обликовања идеалног грађанина као потрошача, усамљеног егоисте без друштвених спона, гладног новитета

и материјалне добити, са тржишно генерисаним судовима о стварности и концептом среће као континуираног одсуства непријатности (Bauman 2010, 40).

Под дејством тих сила, друштво губи чврст облик и постаје фрагментисано, а живот појединца постаје низ нових почетака и завршетака, непрекидна брига око адекватности властитог идентитета и потрошачких квалитета.

У флуидној модерности обесмишљене су две вредности које су у прошлости биле кључне за фигуру хероја: трајање (дугорочно) и целина. Херојем је сматран онај који је у стању да одложи садашње задовољење ради веће добити у будућности и да жртвује лична задовољства ради достизања циља или (што је исто) у име групе или целине (Bauman 2009, 60–61).

Укратко, што се војске тиче, проблем је у томе што су вредности војног позива остале исте какве су биле вековима, док су садашње друштвене вредности у супротности са тим вредностима као никада пре (Starčević 2022b, 77). Војска у потпуности заснована на добровољности развија се с намером да њен високи квалитет надокнади њену бројчану инфериорност у односу на масовне војске попуњаване на основу опште војне обавезе. Висок квалитет подразумева одговарајућу селекцију и обуку, стицање искуства и усавршавање људства. Међутим, културна стратегија нашег времена фаворизује вредности супротне вредностима војне професије. Пошто се мањи број грађана пријављује за службење војног рока или опредељује за школовање у војним школама, савремене војске предузимају мере попут подизања старосне границе и снижавања критеријума физичке и друге спремности за кандидате, смањења трајања обуке и службење војног рока, снижавања критеријума обучености, увођења новчаних надокнада и бонуса за војнике и других мера. Те мере често умањују квалитет и снижавају професионалне стандарде, а понекад се приликом регрутације посеже и за грубом манипулацијом (Korb and Duggan 2007, 468–469).

У Србији се прелазак из чврсте у флуидну модерност одиграо у прве две деценије 21. века, а трансформација војске завршена је 2011. године, обуставом обавезе службење војног рока и преласком на малу професионалну војску, с могућношћу да грађани служе војни рок добровољно. Ипак, у условима флуидне модерности, добровољно службење војног рока не може спонтано да постане део друштвеног идеала у савременој Србији, у којој се релативно брзо

празне друштвене нише у којима још важе традиционалне вредности. У том смислу, Војска Србије суочава се са искуством опадања интересовања грађана за служење војног рока и професионалну војну службу, сличном оном које су друге државе Европе искусиле крајем претходног миленијума и у првој деценији 21. века (Williams 2005, 48–58). Никада раније војска на овим просторима није имала такав изазов. Због тога је неопходно разумети друштвену природу овог изазова.

„БАУК КРУЖИ ЕВРОПОМ...”

Баук кружи Европом, баук рата. Повратак рата на тло Европе донео је промену у схватању националне безбедности и способности за одбрану у многим европским државама (Bieri 2015, 1–4). На пример, у Шведској је поново покренуто питање тоталне одбране и способности друштва за одбрану, а потом је постављено и шире питање о могућности примене тоталне одбране у савременом потрошачком друштву. Том приликом изнети су врло релевантни подаци о демографским трендовима који отежавају примену старог концепта тоталне одбране и доводе у питање друштвени консензус о основним друштвеним вредностима које треба бранити (Czarny and Kubiak 2022). Свеобухватна одбрана и одвраћање можда ће бити кључне речи европског војног дискурса у наредним годинама, јер је већина европских држава прешла на релативно мале професионалне војске, али не може да гарантује ни њихову поуну довољним бројем људи (Bergzina 2020, 6–7; Ronge and Abrate 2019, 3).

Тако су се државе Европе нашле у амбивалентној позицији. С једне стране, служење војног рока са оружјем често је описивано као непотребно трошење времена које се може употребити на бољи и економски пробитачнији начин; у том смислу, оно је посматрано кроз призму идеологије људских права, дакле као право. А право је и да се не служи војни рок, ако то грађанин из неког разлога не жели. С друге стране, из перспективе одбране државе, питање одбијања или прихватања ношења оружја под заставом државе јесте и питање заштите општег интереса, а понекад и опстанка. Заиста, „[о]дбијање ношења оружја је политички чин” (Schnöring 2001, 170). Овде постоји и логички проблем: право једног грађанина да не служи војни рок заиста постоји, али је оно изведено из чињенице да минимално довољан број грађана не конзумира ово право. Право

да се не служи војни рок је деривирано из чињенице да ће други људи служити војни рок и то у довољном броју да се задовољи друштвена потреба за одбраном. Али када то више није случај, право да се не служи војни рок престаје да постоји (Stanar 2021, 278).

Ситуација није другачија ни у Србији. Упркос томе што је њена транзиција ка неолибералној демократији каснила, општи друштвени и демографски трендови, са изразитом неједнакошћу, старењем и смањивањем броја становника, не могу радовати националне стратегије. У условима флуидне модерности ни славна традиција не може да гарантује опстанак службења војног рока као дела друштвеног идеала, тј. у саставу пожељног идентитета младих, схваћеног као коктел привлачних и лако опозивих избора (Starčević 2022b, 76).

Решење за овај проблем треба тражити на два различита нивоа, за две различите групе људи на које војска рачуна. Једну групу чине грађани који се одреде да постану професионални припадници војске, а другу они који добровољно прихватају да служе војни рок и враћају се своме „цивилном” животу после одслужења, уз одређене обавезе које се односе на одбрану земље.

За прву групу је интериоризација војних идеала и вредности неопходност, па би политика одбране једне државе морала да рачуна с изградњом/реформом војске као институције посве различите од остатка друштва; то би морала бити институција у којој трајање и целина имају предност у односу на друге вредности и која би могла да унутар свога простора „обликује индивидуално понашање” (Stojiljković 2012, 21). Да би могла да постане простор смисла за довољан број грађана и то на дуже стазе, војна професија мора да добије и одговарајућу аутономију, са пратећим професионалним интегритетом и угледом, као и редизајном цивилне демократске контроле војске (Starčević i Благојевић 2021). У погледу материјалних примања, оно што је савет за изградњу квалитетних јавних служби вероватно ће бити довољно, а то је умерена премија, тј. нешто већа примања од оних која би се за исти ниво образовања могла добити на тржишту рада.

Када је реч о другој групи, теже је доћи до одговора. И у 19. веку, из дискусија о увођењу обавезног службења војног рока, види се да је војна обавеза била непопуларна и сматрана најтежом обавезом за грађане (Ђukić 2019, 37; Vuksanović Anić 1993, 65). Како очекивати да у савременом друштву са хедонистичком културном стратегијом, која фаворизује тренутне ужитке и обесмишљава труд

и трајање, неколико хиљада људи сваке године одлучи да своје време посвети таквој обавези? Једноставно средство, повећање новчаних давања током релативно кратког периода обуке није довољно делотворно, јер једнократна давања само тренутно обавезују људе и то углавном из угрожених друштвених група и не мотивишу трајно обавезивање, нпр. у резервном саставу.

У богатом репертоару историје друштвених теорија често се налазе идеје и традиције мишљења врло инспиративне за разматрања савременог друштва. Таква је и аристотеловска традиција мишљења о сврси државе и односу приватног и општег интереса. Тома Аквински (*Tommaso d'Aquino*) је приметио да у држави напоре постоје два добра: приватно и заједничко. Приватно добро остварују и штите појединци сваки за себе и оно ствара разлике међу њима. Заједничко добро има за заштитника политичку власт, а њиме се ствара заједништво. Тома Аквински, аристотеловским трагом, изводи закључак да је опште добро сврха деловања политичке власти, а да то деловање подразумева доношење закона „који ауторитативно усмеравају појединце према општем добру” (Мићуновић 2010, 168). Дакле, без обзира на то што је човек *animal sociale*, људи су по природи окренути ка својим приватним добрима, док се заједница одржава деловањем политичке власти чија је мисија да усмери чланове заједнице према општем добру. Овакво објашњење могло је дуго да задржи своју свежину, све до либерализма који ће у држави као интегратору заједнице видети опасност по слободу појединца (Кајтез 2019, 533–538).

Ако је савремено друштво претерано индивидуализовано, с правом се може довести у питање сама могућност заједничког, колективног деловања. У савременој социолошкој теорији по својој уверљивости издваја се одговор који је на ово питање дао Мануел Каstelс (*Manuel Castells*). Његов одговор такође је инспирисан аристотеловском традицијом размишљања о човеку као бићу које брине о сопственом интересу. Као што је Аристотел (*Aristotle*) сугерисао „да поседи треба да буду приватни, али да се употребом могу учинити заједничким, на корист полису”, тако и Каstelс доводи у везу властите, индивидуалне пројекте људи са општим интересом друштва (Мићуновић 2010, 81; Kastels 2018, 220). За потребе свог теоријског приступа, Каstelс прави разлику између индивидуализма и индивидуације. Индивидуализам схвата као понашање индивидуе усмерено ка пројекту од личног интереса, без обзира

на однос личног и општег интереса. Индивидуација, с друге стране, представља оријентацију индивидуе ка личном пројекту, али је тај пројекат, мада лични, у вези са општим интересом и доприноси његовом остваривању (Starčević 2022a, 89–90). Кастелсов одговор садржи одговарајућу социолошку дубину: оно што је заједничко свим савременим друштвима јесте једна посебна култура коју је он назвао културом аутономије (Kastels 2018a, 220). Ова културна матрица има и нове кључне актере, нове друштвене покрете, који траже и стварају другачије облике друштвености и то „трагањем за новим друштвеним уговором” (Kastels 2018a, 220). Када је реч о појединцу, индивидуални друштвени актер може да постане аутономни субјект, а прелазак са индивидуације на аутономију омогућава му умрежавање, засновано на интернету и бежичним комуникацијама (Kastels 2018a, 221).

У аналитичкој равни умреженог друштва и сама држава се може разумети као скуп међусобно повезаних чворова који припадају различитим мрежама (политичкој, економској, војно-безбедносној итд.) и који су истовремено повезани са другим чворовима ван властитог скупа. Истовремено, држава је задржала и хијерархијску структуру, што јој омогућава чвршће интегрисање и заједничко деловање (делова) мрежа које је чине. У том смислу, држава је остала важан политички субјект, али и одлична платформа за даље умрежавање појединаца на пројектима од општег интереса.

Кастелсова индивидуација може да послужи као добра полазна основа и почетни принцип у решавању проблема бројности грађана спремних да добровољно служе војни рок. Тај принцип би укључивао релативно трајне бенефите од избора војне обавезе и дугорочно би повезао индивидуалне животне пројекте са државним институцијама и општим интересом. Само би релативно тајно везивање индивидуалних пројеката са општим државним пројектом могло да резултује квалитетном попуном активне и пасивне резерве.

Државни подстицаји за добровољно служење војног рока и, потом, учешће у активној и пасивној резерви, могли би се поделити у три групе. Прву би чинили подстицаји у вези са запошљавањем, другу сарадња између државе и грађанских иницијатива и организација, а трећу подстицаји у вези са пословањем, пореским и другим олакшицама.

У српском националном искуству постоје праксе које су давале одличне резултате. На пример, после проглашења и имплементације

Закона о устројству војске 1883. године, „српски грађанин који је био способан за службу није могао постати државни чиновник, учитељ, свештеник или калуђер ако није одслужио у сталном кадру, било потпуни или скраћени рок” (Ђukić 2019, 43–44). То је значило да држава није запошљавала грађане који нису били спремни да се војничком заклетвом обавезу да ће је бранити у случају рата и да то у пракси покажу одвајањем дела свог времена за војно оспособљавање и службу. Имајући у виду да је државни сектор у Србији разгранат и запошљава велики број људи, повезивање државних органа заједничком кадровском политиком која би фаворизовала кандидате са одслуженим војним роком свакако би имало видне ефекте на пожељност добровољног служења војног рока. Креирање такве политике, из перспективе надлежности, не би требало да представља проблем, имајући у виду да исто министарство обједињује рад, запошљавање, борачка и социјална питања, и уједно има значајне надлежности за стратешко одвраћање (Vlagojević 2022, 35).

Као други пример могу да послуже школе за различите облике физичког вежбања (борења, бокса, мачевања, гимнастике или јахања) које су отварали српски официри и које су имале и тај циљ да припремају младиће за физичке напоре у рату и победу у блиској борби. У 20. веку, од значаја за одбрану била су и удружења радио аматера, алпиниста, ронилаца, извиђача, спелеолога, и многа друга. Имајући у виду искуства из савремених оружаних сукоба и опредељења Републике Србије за тоталну одбрану, финансијски подстицаји и олакшице које би држава давала клубовима и курсевима у којима би грађани учили ове, али и друге вештине, попут управљања дроновима или основа сајбер безбедности, уз обавезивање да своје вештине ставе на располагање Војсци Србије у случају ванредног и ратног стања, били би добро дошли.

У прошлости, служење војног рока било је повезано и са стицањем знања и вештина тражених на тржишту рада. Савремена истраживања негирају да је то случај у последњих неколико деценија, осим можда за нискоквалификовану радну снагу (Puhani and Sterrenberg 2021, 13; Levy 2009, 138). Ипак, праксе неких оружаних снага чине се веома занимљивим. Таква су, на пример, искуства Пољске у привлачењу стручњака из сектора информационих технологија у територијалне одбрамбене снаге и програм добровољне обуке цивилних студената под називом „Legia Akademicka” (Zdzikot 2020, 49–52). Спој војне обуке и цивилног образовања и

пословног искуства резервиста, такође, може да се покаже као обо-страно користан. С једне стране, савременим војскама и у миру и у рату потребни су експерти различитих образовних профила. С друге стране, војске могу да понуде ангажовање у мултинационалним операцијама својим резервистима, као и разноврсну понуду привремених и повремених послова (Ujhazy 2018, 5–6). Такође, школовање на факултетима о трошку државе могло би да буде условљено служењем војног рока, у року од неколико година по завршетку студија или у знатно краћем року у случају одустајања од даљег студирања.

У трећој групи подстицаја могле би да се нађу пореске олакшице, новчана примања, олакшани приступ државним фондовима за подстицај привреде, формирање посебног фонда за позајмице и подршку малим предузећима и сличне мере, намењене онима који одслуже војни рок и служе у активној или пасивној резерви, по узору на друге државе. Ако би се тражио узор у националном историјском искуству, онда би извор инспирација требало да буде Официрска задруга (Milićević i Petrović 2011).

ЗАКЉУЧАК

Србија има своје спољнополитичке приоритете, а њена позиција у условима вероватног стварања мултиполарног света битно је одређена специфичним проблемом оличеним у једностраном проглашењу независности Косова и Метохије и историјски болном искуству са НАТО, због чега се определила за опцију војне неутралности (Stojadinović 2019, 131–132; Knežević 2022, 148–150). Одлуке које ће доносити у погледу јачања војне моћи вероватно ће пратити европске тенденције. За очекивати је да се у наредним годинама већа пажња у свим европским државама покљони питању војног јачања. То неће бити једноставно у оним доменима у којима се буде очекивало значајно ангажовање људских ресурса, јер се друштво променило у последње две деценије. Са њим се променио и друштвени идеал из кога је углавном ишчезла жеља да се служи војни рок.

Било би, вероватно, превише амбициозно када би се очекивала брза промена тренутно доминанте културне стратегије, која фаворизује вредности супротне војној служби. Ипак, држава као највиша политичка организација једног друштва може да формулише добре политике када је реч о одбрани од оружаног угрожавања,

а тиме и да покаже које вредности цени, привлачећи одређени број грађана изгледима да своје животне пројекте на дужи период повежу са њеним, општим пројектом. На тај начин она би активно учествовала у обликовању друштвеног идеала по мери националног интереса. А врховни национални интерес је опстанак (Благојевић 2021, 29). Друштвена теорија може да помогне дајући оно што је увек давала: могућност систематизовања чињеница и разумевања стварности, откривања тенденција и (донекле) предвиђања. У том смислу, теорија умреженог друштва може да послужи као аналитички алат, али и као инспирација за изградњу мреже у којој ће аутономни појединци бити повезани са државом на пословима од општег интереса.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bauman, Zigmunt. 2009. *Fluidni život*. Beograd: Mediterran publishing.
- Bauman, Zigmunt. 2010. *Fluidni strah*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Bauman, Zigmunt. 2018. *Stranci pred našim vratima*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Berzina, Ieva. 2020. "From total to comprehensive national defence: the development of the concept in Europe." *Journal on Baltic Security* 6 (2): 1–9. doi:10.2478/jobs-2020-0006.
- Bieri, Matthias. 2015. "Military Conscription in Europe: New Relevance." Zurich: Center for Security Studies, ETH Zurich.
- Благојевић, Величко. 2021. *Моћ и сила – Србија и војни фактор у међународној политици*. Beograd: Медија центар „Одбрана”.
- Благојевић, Величко. 2022. „Стратешко одвраћање: кључне надлежности државних органа Републике Србије.” *Војно дело* 4: 28–38. doi:10.5937/vojdela2204028B.
- Bodrožić, Đuro. 2022. „Војска и држава: počeci moderne srpske vojske.” *Nacionalni interes* 42 (2): 29–46. doi.org/10.22182/ni.4222022.2.
- Czarny, Roman, and Kubiak Krzysztof. 2022. "Total Defence in a consumer society: a real possibility or wishful thinking? The case study of Sweden." *Security, theory and practice* 48 (3): 63–74. doi: 10.48269/2451-0718-btip-2022-3-004.
- Dumančić, Marko. 2023. "He Who Does Not Serve Is Not Fit for a Wife: The Problems of Military Service and Late Socialist Masculinity

- in 1980s Yugoslavia.” *The Soviet and Post-Soviet Review* 50 (1): 91–118. doi: 10.30965/18763324-bja10074.
- Erl, Edvard Mid. 1952. *Tvorci moderne strategije*. Beograd: Vojno delo.
- Fukujama, Frensis. 2007. *Građenje države*. Beograd: Filip Višnjić.
- Gidens, Entoni. 2001. *Sociologija*. Podgorica: CID.
- Giraldo-Chaparro, Fabian Ricardo. 2019. “The Military Forces as an instrument of the socialization of the State.” *Revista Científica General Jose Maria Cordova* 17 (28): 939–970. doi: 10.21830/19006586.517.
- Hobsbaum, Erik. 2008. *Globalizacija, demokratija i terorizam*. Beograd: Arhipelag.
- Itsik, Ronen. 2020. “Compulsory military service as a social integrator.” *Security and Defence Quarterly* 30 (3): 65–80. doi: 10.35467/sdq/124710.
- Kajtez, Ilija. 2019. *Sociologija*. Beograd: Medija cantar „Odbrana”.
- Kastels, Manuel. 2018a. *Mreže revolta i nade*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kastels, Manuel. 2018b. *Uspon umreženog društva*. Beograd: Službeni glasnik.
- Knežević, Miloš. 2022. „Mogućnosti i perspektive vojne neutralnosti Srbije – Suverenizam i neutralizam pred izazovima multipolarizovanja.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, prir. Veljko Blagojević, 141–188. Beograd: MC „Odbrana”.
- Korb Lawrence J., and Sean E. Duggan. 2007. “An All-volunteer Army? Recruitment and its Problems.” *Political science and Politics* 40 (3): 467–471.
- Krevelde, Martin van. 2012. *Uspon i propadanje države*. Beograd: Albatros plus, Fakultet bezbednosti.
- Levy, Yagil. 2009. “Is there a Motivation Crisis in Military Recruitment in Israel?” *Israel Affairs* 15 (2): 135–158. doi: 10.1080/13537120902734426.
- Lippert Ekkehard, Schneider Paul and Zoll Ralf. 1978. “The Influence of Military Service on Political and Social Attitudes: A Study of Socialization in the German Bundeswehr.” *Armed Forces and Society* 4 (2): 265–282.
- Mićunović, Dragoljub. *Istorija društvenih teorija 1*. Beograd: Zavod za udžbenike.

- Milićević, Milić, i Zdravko Petrović. 2011. *Oficirska zadruga i sistem osiguranja života u Srbiji i Jugoslaviji (do 1941)*. Beograd: Službeni glasnik.
- Neš, Kejt. 2006. *Savremena politička sociologija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Pandurević, Vinko. 2021. „Obaveza služenja vojnog roka.” *Nacionalni interes* 40 (2): 63–83. doi: 10.22182/ni.4022021.3.
- Pavlović, Todor. 1903. *O vojnoj disciplini*. Beograd: Dositije Obradović.
- Puhani, Patrick, and Margret Sterrenberg. 2021. *Effects of Mandatory Military Service on Wages and Other Socioeconomic Outcomes*. Bonn: Institute of Labor Economics.
- Ronge, Joeri, and Giulia Abrate. 2019. *Conscription in the European Union Armed Forces: National Trends, Benefits and EU Modernised Service*. Brussels: Finabel.
- Sartori, Đovani. 2001. *Demokratija, šta je to?* Podgorica: CID.
- Schnöring, Katharina. 2021. “Deserters in the Federal Republic of Yugoslavia.” *International Journal of Refugee Law* 13 (1): 153–173.
- Shane, Leo III. 2022. “Sluggish military recruiting worries Congress.” *Military Times*, <https://www.militarytimes.com/news/pentagon-congress/2022/04/27/sluggish-military-recruiting-worries-congress/>, 26.03.2023.
- Stanar, Dragan. 2021. *Etika međunarodne politike*. Beograd: Dobrotoljublje.
- Starčević, Srđan, i Srđan Blagojević. 2017. „Kreveldov spor sa Klauzevicem – da li je smisao rata politički?” *Srpska politička misao* 56 (2): 117–134. doi.org/10.22182/spm.7732022.6.
- Starčević, Srđan, i Srđan Blagojević. 2021. „Autonomija vojne profesije kao uslov civilne demokratske kontrole vojske i ostvarivanja osnovne društvene uloge vojske.” *Vojno delo* 3/2021: 121–133. doi: 10.5937/vojdelo2204052M.
- Starčević, Srđan, i Srđan Blagojević. 2022. „Profesionalna vojska u neutralnim državama i društvena potreba za zaštitom.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, prir. Veljko Blagojević, 209–227. Beograd: MC „Obrana”.
- Starčević, Srđan. 2022a. *Sociologija*. Beograd: Medija cantar „Obrana”.
- Starčević, Srđan. 2022b. „Uticaj različitih kulturnih strategija na poželjnost vojnog poziva.” *Politikologija* 2 (2): 69–81.

- Stojadinović, Miša. 2019. „Izazovi ‘malih’ i ‘srednjih’ država u multipolarnom svetu.” *Srpska politička misao* 64 (2): 125–138. doi: 10.22182/spm.6422019.5.
- Supek, Rudi. 1977. *Sociologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tresch, Tibor S. 2018. “Challenges in recruitment and retention is there a solution?” *Contemporary Military Challenges* 20 (2): 19–21.
- Tresh, Tibor Szvircev. 2008. “Challenges in the Recruitment of Professional Soldier in Europe.” *Strategic Impact* 28 (3): 76–86.
- Ujhazy, Laszlo. 2018. “The Role of Reservists and Reserve Associations Today.” *Security and Defence Quarterly* 19 (2): 3–12. doi: org/10.5604/01.3001.0012.1469.
- Urych, Ilona, and Grzegorz Matysaik. 2022. “Preparing youth for defence: Socialisation, education, and training of young people in Europe for national security.” *Security and Defence Quarterly* 38 (2): 1–15. doi: 10.35467/sdq/149891.
- Vuksanović Anić, Draga. 1993. *Stvaranje moderne srpske vojske*. Beograd: Srpska književna zadruga, Vojnoizdavački i novinski centar.
- Williams, Cindy. 2005. “From Conscripts to Volunteers.” *Naval War College Review* 58 (1): 35–62.
- Zdzikot, Tomasz. 2020. “Capacity building – how to encourage cyber-experts to join the military?” *Cyber security and Law* 4 (2): 37–65.

Srdan Starčević*

Military Academy, University of Defence, Belgrade

Srdan Blagojević**

Military Academy, University of Defence, Belgrade

THE MILITARY SERVICE AS PART OF THE SOCIAL IDEAL IN SERBIA

Resume

Compulsory conscription in Serbia was established in the 19th century, and the military as a social institution rapidly became an indispensable part of the socialization process of citizens. It remained so until 2011, which lent credibility to the strategic considerations of deterrence and total defense of that time. The return of war to European soil actualizes the issue of society's readiness for defense in many European countries. Serbian society has changed significantly in the two previous decades, becoming largely described by Bauman's fluid modernity, and the capacity of citizens for armed and unarmed resistance in the event of war has significantly declined. Starting from the assumption that the suspension of the compulsory conscription remains valid, the authors examine the possibilities for increasing the interest of young people in voluntary military service, which is the subject of this paper. The aim of the paper is to show the necessity, justification and content of state incentives for young people who opt for military service, as well as to point out their probable social consequences. The theoretical framework of the work is the theory of the network society of Manuel Castells and his understanding of individuation as a cultural tendency of modern society that differs from individualism.

The authors conclude that increasing interest in voluntary military service is possible by connecting individual projects of citizens with military service as part of a common, social ideal in Serbia. State

---

* E-mail address: srdjan.starcevic@vs.rs.

** E-mail address: nacelnik.va@va.mod.gov.rs.

* Овај рад је примљен 28. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

incentives for voluntary military service and, subsequently, participation in the active and passive reserves, could be divided into three groups. The first would be incentives related to employment, the second would be cooperation between the state and civic initiatives and organizations, and the third would be incentives related to business and tax incentives.

Keywords: military service, deterrence, military power, comprehensive defense, individuation